

Växter

I HÄLSINGLAND OCH GÄSTRIKLAND

Nr 3 2015 Årg. 33

Växter i Hälsingland och Gästrikland (VÄX) ges ut av Gävleborgs Botaniska Sällskap (GÄBS), lokalförening av Svenska Botaniska Föreningen (SBF). VÄX kommer ut med ett vårnummer, ett sommarnummer och två höstnummer.

Du blir medlem i GÄBS och erhåller VÄX genom att betala in årsavgiften på GÄBS bankgiro 797-3886. Årsavgiften är 150 kr. I denna avgift ingår medlemskap i SBF.

För familjemedlemskap är årsavgiften 25 kr (inkluderar ej VÄX).

SBF:s årsavgift är 340 kr, inkluderande prenumeration på SBT. Plusgiro 48 79 11-0.

Adressändringar och medlemsregistrering; Birgitta Wannberg Skindravägen 15, 822 91 Alfta. 0271/100 51. birgitta@particleoptics.se

Önskemål och bidrag i alla former för kommande VÄX mottages tacksamt av redaktionen:

Tomas Troschke, Bygränsvägen 10H, 806 49 Gävle, 026/16 62 78, tomas.troschke@telia.com

Anders Delin, Kulgatan 40, 811 71 Järbo, 0290/700 87, andersdelin8@gmail.com

GÄBS styrelse 2015

Ordförande.	Anders Delin	adress enligt ovan		
Vice ordf.	Maj Johansson	Bäckan 682	820 46 Ramsjö	0651/930 21
Sekreterare	Björn Wannberg	Skindravägen 15	822 91 Alfta	0271/100 51
Kassör	Birgitta Wannberg	Skindravägen 15	822 91 Alfta	0271/100 51
Ledamot	Ann-Christin Jäderholm	Grönviken	820 76 Jättendal	0652/161 81
	Magnus Bergström	Södertorp 9236	762 91 Rimbo	070/209 42 00
	Stefan Olander	Söderomsjön 340	828 95 Viksjöfors	070/569 26 90
	Alf Pallin	Tygsta 645	826 95 Trönödal	
Suppleant	Ove Lennström	Brunnsgatan 59D	802 52 Gävle	026/62 34 75
Suppleant	Barbro Risberg	Hagmarksgatan 44	813 33 Hofors	0290/76 58 20

Valberedning: Inga-Greta Andersson (sammankallande). 026-27 38 02

andersson.ingagreta@gmail.com och Berit Berglund 026-514278 bemitma@gmail.com.

GÄBS bildades i Gävle den 7 februari 1982. Sällskapets syften är:

1. Att sammanföra människor, som är intresserade av botanik i allmänhet eller någon av botanikens många specialgrenar, och verka för spridandet av kunskaper inom dessa områden.
2. Att utforska floran i Gävleborgs län.
3. Att verka för skydd och vård av hotade växter och växtsamhällen i länet.

I Hälsingland bedrivs projektet "Hälsinglands flora" med Anders Delin som ledare.

I Gästrikland pågår projektet "Gästriklands flora" med Peter Ståhl som ledare och

Ove Lennström som rapportmottagare för hotade arter.

GÄBS har 244 medlemmar och 19 familjemedlemmar (2015).

GÄBS hemsidesadress är: <http://www.sbf.c.se/GABS/>

Webmaster är Magnus Bergström, snjuftjutis@gmail.com

Omslagsbild: Grodtåg från Stenöarn i Söderhamn 7 juli 2015. Foto: Peter Ståhl

Forskningsresan i Naturvårdens Utmarker 2015

Anders Delin

Forskningsresan i naturvårdens marker samlar människor med stort intresse för skogsnatur, som protesterar mot att den förstörs genom avverkning. Människor med kunskaper och engagemang inom detta område finns naturligtvis i större antal i landets tätbefolkade delar, men skogar med stora naturvärden som saknar skydd hittas lättare i Norrlands glesbefolkade inland. Forskningsresan vill råda bot på detta genom att bjuda personer från de sydligare delarna att komma till Norrland för att se skogen och problematiken kring den med egna ögon, att inventera och rapportera, och därigenom bidra till skyddet av dessa skogar.

Forskningsresan inleddes av mig 1991 i liten skala i Hälsingland och har i fortsättningen arrangerats både av mig och av många andra personer i skogar från Dalarna till Lappland. Vi far till avverkningshotade skogar, undervisar i naturvårdsbiologi och artkännedom, upprättar naturvärdesbedömningar och artlistor för enskilda områden och väcker opinion för bevarande av all kvarvarande gammelskog.

28 – 31 juli 2015 samlades ca 50 personer (varierande mellan de fyra dagarna) i Hede i Härjedalen för undersökning av skogar i Hede, Vemdalen, Ljusnedal och Tännäs. Forskningsresan hade planerats av Bror Österman, Per-Gunnar Jacobsson, Johan Moberg och Bengt Warensjö. Vi besökte gamla skogar över

Tove Nicklasson vid källa. Foto: Anders Delin

570 m ö.h., i de flesta fall genomhuggna under dimensionsavverkningarna för omkring 100 år sedan, men sedan dess tämligen lite berörda av skogsbruk.

Alla avverkningsanmälda skogar hade enligt vår bedömning nyckelbiotopkvalitet, på grund av sin ålder, vanligen med över 200-åriga träd, ibland över 300 år, och på grund av sitt innehåll av rödlistade arter. Gamla hackspår av tretåig hackspett fanns i nästan alla områden och fårska i några. Lavskrikor och

kungsörn sågs. Trots att tidigare avverkning alltså hade avlägsnat virke, som i dag skulle ha legat på mark, fanns tämligen rikligt med lågor och vedlevande svampar.

De flesta skogar vi besökte dominerades av gran *Picea abies*, men vissa sträckte sig upp till marker med talldominerad *Pinus sylvestris* glesare fjällnära skog och till områden med starkt inslag av glasbjörk *Betula pubescens* och rönn *Sorbus aucuparia*. Sälg *Salix caprea* och asp *Populus tremula* var tämligen sällsynta.

Några kärlväxter som är knutna till fjällskog sågs, som inte förekommer i skogar i Hälsingland, t.ex. lappsyra *Rumex acetosa* subsp. *lapponicus* och norsknoppa *Gnaphalium norvegicum*. Exotiskt för en hälsing var att se hundkåx *Anthriscus sylvestris* och smörblomma *Ranunculus acris* helt integrerade i en vild bäckstrandsvegetation med lundarv *Stellaria nemorum* och torta *Lactuca alpina*. Några arter var betydligt mer frekventa än i Hälsingland, t.ex. ögonpyrola *Moneses uniflora*, spindelblomster *Listera cordata*, harticka *Onnia leporina*, granticka *Phellinus chrysoloma*, gränsticka *Phellinus nigrolimitatus*, gammelgransskål *Pseudographis pinicola*, knottrig blåslav *Hypogymnia bitteri*, skrovellav *Lobaria scrobiculata*, skållav *Psoroma hypnorum*, enlav *Vulpicida juniperinus*, rödbrun bleksspik *Sclerophora coniophaea*, vitgrynig nållav *Chaenotheca subroscida* och smalskaftslav *Chaenotheca gracilentia*. Blodticka *Meruliopsis taxicola*, som i sydostligare delar av Norrland mest hittas på tall, sågs

här praktfullt utbredd på en gränslåga.

En lav som jag tidigare bara har sett i Härjedalen, klubbblav *Dibaeis baeomycetes*, dök upp i en vägkant. Både dess svenska och vetenskapliga namn missar det som gör den så uppseendeväckande. Dess apotecier är knoppar med en klarare rosa färg än någon annan lav jag känner. När man står upp ser man dock bara vita skorplavsfläckar på tämligen naken jord.

Några andra arter var ovanligare än söderut. Det var t.ex. svårt att hitta knärot *Goodyera repens*, vedtrappmossa *Anastrophyllum hellerianum*, gammelgranslav *Lecanactis abietina* och talticka *Phellinus pini*. Detta är ett mönster som har återkommit under flera resor i nordliga och västliga delar av Norrland.

De många deltagarna fördelades i grupper över olika delar av de besökta skogstrakterna, och jag själv såg bara mycket små delar av den genomströvide skogen. Områdesbeskrivningar och artlistor sammanställs nu, men det arbetet är omfattande och ännu inte färdigt.

Ett par små observationer förtjänar kanske att särskilt nämnas. Den ena gjordes på en tallstubbe, 15 cm i diameter och drygt en meter hög, i gammal granskog med inslag av gammal tall. På den växte vitplätt *Chaetodermella luna* och blanksvart spiklav *Calicium denigratum*, som bägge är typiska för ljusa torra tallmiljöer med död stående (blanksvart spiklav) eller liggande (vitplätt) tallved. Det enda som stämde här i granskogen var att de växte på en rest av en tallstam. Det hade inte funnits grövre

Smalkaftslav i fjällskogen S om Messlingen. Foto: Anders Delin

talltorrakor eller tallågor på platsen under mycket lång tid. Man förundras över arternas förmåga att hitta fram till sina mer eller mindre specifika substrat.

Den andra för mig ovanliga observationen var några rönnar i gles fjällskog med glasbjörk och gran. De hade diameter 15 – 25 cm och normalt bladverk. Det märkliga var att stammarna runt hela omkretsen hade förlorat sin ytterbark, som låg på mark eller hängde avflagnad i trasor. Stammens yta var grå och småknottrig, avvikande från ytterbarkens utseende. Jag skar igenom den, in till kambiet och den friska fuktiga gulvita veden. Denna bark var 1 cm tjock, lätt att skära i, uppenbarligen vital och fungerande. Flera rönnar i trakten visade en liknande utveckling av barken. En parallell finns i glasbjörkar, som ofta överlever skörd av näver, även om den tas från hela stamomkretsen, vilket är det vanliga förfarandet.

En annan deltagare skulle beskriva andra observationer, därför att vi var så många och gick så olika vägar.

Mitt viktigaste intryck av Forskningsresan i naturvårdens utmarker 2015 är att avverkningsarna av gammelskog fortsätter som vanligt utan hänsyn till naturvärdena. Det är särskilt upprörande i Härjedalsmiljö, där de kvarvarande gammelskogsresterna i genomsnitt innehåller högre naturvärden än man

kan finna längre söderut och närmare kusten. Många faktorer samspelar i denna skövling. Den viktigaste är naturvårdens fortfarande mycket låga status i politiken. Bidragande är skogsindustrins virkeshunger, Skogsstyrelsens otillräckliga personalresurser och den viktiga detaljen att registren över skogens tillstånd inte ger rättvisande bild av naturskog. Skogsbestånd med stor åldersspridning, som är vanligt i naturskog, är vanligen registrerade som mycket yngre än de gamla träd som ofta finns rikligt i dem. En skog med många 250 år gamla träd kan vara registrerad som 40-årig. När en felklassad skog avverkningsanmäls kan anmälan lättare slinka igenom Skogsstyrelsens granskning och avverkning genomföras.

Hela denna usla hantering av naturskog och skogsnatur äger rum i ett landskap och en landsdel, Norrland, där de vanligaste skogstyperna är kalhygge och ungskog. Lägsta tillåtna slutavverkningsålder i Sverige är 45 – 100 år och få skogsavsnitt får stå kvar till högre ålder än så. Som kontrast till detta bör nämnas att enbuskar kan bli minst 900 år i Sverige, tall minst 770 år, gran 590, sälg 350, björk 290 och asp 260 år.

Det finns i planeringsgruppen en stark vilja att genomföra en Forskningsresa även 2016, men vart resan ska gå är inte bestämt.

Resa, läsa eller kremla - några förslag till semestertidsfördriv

Ove Lennström

Björkar är vackra träd som för villaägare kan te sig besvärliga då de skräpar ner med nedfallande kvistar, gulfärgar trädgårdsmöbler med pollen, fäller onödigt många svärnedbrytbara löv samt producerar triangelformade frön som fastnar under skorna. Ändock är det inte enkom dess skönhet som berättigar dem sin plats i trädgården, utan också dess egenskap att bilda mykorrhiza med ett stort antal svampar.

Årets första kremla under björk *Betula pendula* observerades redan 13 juni. Den kremla jag osökt tänkte på växandes under björken var kantkremla *Russula vesca*, men individerna visade inte på egenskaper karaktäristiska för kantkremla. De hade rödrosa hattar gulnande mot centrum, hatthud ej avdragbar, vita skivor, vita fötter med inslag av rött mot fotbasen. Smaken var mild och lukten obetydlig.

Då jag upplever kremlor som synnerligen sympatiska svampar var jag angelägen att namnsätta fyndet, för visst ligger det en del i Linnés aforism; "Om du ej namnen vet, du saknar kunskap om tingen". Funga Nordica (FN), vilken i senaste upplagan utvidgats och blivit så tjock att den delats i två delar, är vår bästa ledsagare vid försöken att identifiera okända svampar. Mikroskopering av kremlor kräver att man har så stark belysning att sporens ornamentering blir tydlig vilket inte förelåg. Sporstorle-

ken bedömde jag som otillräcklig information då arterna som innefattades har övertäckande storlekar. Ej heller färgade jag hatthudshyfer för att se om inkrusterings förelåg. Sånt är tidsödande så istället betraktade jag om hattytan var slät eller matt. Färgförändring med järnsulfat undersöktes. Nyckeln gav två trovärdiga alternativ; *R. fulvograminea* som saknar svenskt namn och gyllenkremla *R. font-queri*. En fördel med FN är att den hänvisar till bilder på arterna i andra fungor. För gyllenkremlan finns hänvisning till SBT 80:313. Bilden finns i en artikel skriven av en numera bortgången Gävlesemestrare Uppsalaprofessor J. A. Nannfeldt. I artikeln beskriver han kremlor förekommande under björk vid Lövudden, Tolvfors i Gävle. Undersökningen utfördes under en tioårsperiod på en yta något mindre än 50 x 20 m. Jag citerar ur artikeln; " Att lära sig känna igen de oftast uppträdande taxa var ej någon större konst, men när de skulle namnges tillstötte ständigt taxonomiska och nomenklatoriska problem. Det stod mig snart klart, att björkens kremleflora på det hela taget utgjorde ett svårligen försummat kapitel, och detta även i vårt land, där björken dock är ett av de viktigaste trädslagen" slut citat. Artikeln var övertygande, visst hade jag väl hittat rätt, men *R. fulvograminea* då, ej förekommande då artikeln skrevs? Nåväl artikeln om gyllenkremlan gav hopp om

Kremla under björk 2015-06-13. Foto: Ove Lennström

att jag hittat rätt. Glad i hågen vände jag på den plastkopp med vilken jag täckt hatten för sporfällningsprovet. Jämförelse med en referensskala (Mosers) hänvisade till koordinaterna C3 eller D3. Artbeskrivningen i Mosers Kleine Kryptogamenflora angav glädjande sporfärgen för gyllenkremla till D3. Ändock färgen går mot ockra och beskrivningen i FN uppger blekt gul IV a enligt Romangesis referensskala vilken FN använder var inte tillgänglig, men färgskillnaderna väckte ny misstänksamhet. Var hatthuden verkligen slät och inte matt, ett avgörande valalternativ i nyckeln? Jag läser vidare ur SBT-artikeln under arten gyllenkremla. Citat; ”Under min studie har den (gyllenkremlan) visat sig vara en av de tidigaste krem-lorna (första datum 29.6.1979). Tidigast

kommer den och *R. velenovskyi* (gulröd kremla) i regel på den väggkantsstump, där dessas hattar brukar trängas med varandra” slut citat. Gulröd kremla stämmer bättre in på FN:s sporfärgsförslag som anges vara ockra III b.

Tidskriften Jordstjärnan 2002 har ett temanummer om krem-lor. Här anges gyllenkremla ha gulorange hatt ofta med rosa inslag på foten, vara mild, med gula skivor och gult sporpulver. *R. fulvograminea* anges som nybeskriven med brunröd hatt ofta med gröna toner, mycket gula skivor och vit fot, mild till något skarp, kan sammanblandas med gyllenkremla. Gulröd kremla anges ha rödgul knöligt fårad hatt, gräddfärgade sporer och ockrafärgat sporpulver. J. Ruotsalainen en av Nordens skickligaste kremlemykologer säger; ”Man har kom-

mit långt i ”kremlologin” när man i fält kan bestämma en *R. velenovskyi*”.

Vilken kremla visar då mina bilder? Jag har gett tre förslag och har således tre kandidater kanske finns det flera. Sektionen nyckeln hänvisar till *Polychromae* har sju undersektioner med karaktärer som kräver noggranna mikroskopiska undersökningar, speciellt av sporens ornamentering. Förnämliga avbildningar av sporer finns i FN.

Den 5 juli dök två nya individer upp vid björken. Dessa kremlor hade tegelfärgade hattar som gulnar mot centrum, men i övrigt samma egenskaper som tidigare kollekt; rödflammig fot, mild och ockrafärgat sporpulver. Den här gången tog jag mig tid att mäta tioalet sporer. Resultatet hamnade mellan 7-8 x 5-6,5 µ. Måtten stämmer bra in på gulröd kremla. De nyfunna exemplaren stämmer också in på hur jag tidigare föreställt mig gulröd kremla utan att tillgripa

kemiska och mikroskopiska mätningar. Den nyvunna känslan gör mig tryggare i konstaterandet; ”troligen vet jag nu namnet och har dessutom skaffat mig ny kunskap om tingen”.

Citerad litteratur

- Knudsen, H. & Vesterholt, J. 2012: *Funga Nordica*. Nordsvamp – Copenhagen.
- Lindström, H. m.fl. 2002: Släktet *Russula* i Mittsverige. *Jordstjärnan* 23: 4–39.
- Moser, M. 1983: *Kleine Kryptogamenflora Die Röhrlinge und Blätterpilze 5. bearbeitete Auflage*. Stuttgart - New York.
- Nannfeldt, J. A. 1986: *Russulafloran kring en grupp gästrikländska björkar*. *Svensk Bot. Tidskr.* 80: 303–320.

Kremla under björk 2015-07-05. Foto: Ove Lennström

Blomstervandringen i Vittsjö den 4 juli 2015 på Bollnäs Finnskog

Berit Berglund

Med Stefan Olander som guide begav vi oss ut mot dagens botaniska dragplåster: ”brudsporrar i hundratal, fältgentiana, kattfot, tvåblad, låsbräken m.m.” i Bollnäs Finnskog; närmare bestämt åt Sjösveden till med Grannas som närmaste gårdsnamn. Här är några av mig sedda arter, andra iakttagelser och reflektioner.

Vädret: Tredje dagen av en värmebölja som avtagit något. Svag vind. Något enstaka moln.

Första delen av vandringen gick på ett överväxt fullhygge med ris, maskinspår och träddeklar dolda i grönskan. Därefter blev allting mycket, mycket bättre.

Planen för dagen var en vandring till tre f.d. slåtterängar, nr 4, 6 och 8 nedan, som skogsplanterats och växt igen sedan lieslåttern upphörde. Efter envisa rykten om brudsporre *Gymnadenia conopsea* gick, i slutet av 80-talet, dåvarande skogsbolag med på att med egen personal öppna upp tre ängar. Skötseln övertogs sedan av ideella krafter varav Stefan var en.

Det blev åtta besökta växtplatser i minneslistan:

1. Kyrkbacken, Gruvberget.
2. Ett litet frodigt fullhygge.
3. Ett orört litet rikkärr med ängsnycklar och Jungfru Marie nycklar och mycket annat.
4. Stora ängen med ljung och knoppande brudsporrar och fikarast.

5. Mossiga granvandringen och rikligt med ögonpyrola.

6. Mellanängen med darrgräs, brudsporre och marktäckande blodrot.

7. Långa transportsträckan med vilostund och spindelblomster på slutet.

8. Brudsporreängen med gyllenmossan och fältgentianor överallt utan att leta.

Färden gick delvis på Gruvbergsleden.

Långa, vackra, kurviga vägar ledde in på finnskogen. Där fanns prästkrage *Leucanthemum vulgare*, ängsklocka *Campanula patula*, lupiner, lupiner, sjöglimtar och Air Condition i bilen.

Botaniserandet började redan på samlingsplatsen vid Staffanskyrkan i Gruvberget; en finnskogskyrka invigd 1927, med fristående klockstapel där kyrktupp ingår.

1. Kyrkbacken, Gruvberget

Det är en lågklippt torr kyrkbacke som toppas av månlåsbräken *Botrychium lunaria*, kattfot *Antennaria dioica*, ormröt *Bistorta vivipara*, ängsfryle *Luzula multiflora* och därtill dvärglummer *Selaginella selaginoides*! Stefan hade sett dvärglummern ofta i rikkärr, men aldrig på en torrbacke. Jag har aldrig sett den alls och skulle inte veta om jag såg den heller, för den ser ut som en mossa. Den är mycket riktigt en mosslummerväxt, 3-10 cm, juli-sept., säger floran Moss-

berg & Stenberg. Kanske senare när den fått sina sporer mellan "barren" att jag kan förstå att det inte är en mossas. En vecka senare hittade Inga-Greta Andersson dvärglumner när vi var med Alf Pallin i ett rikkärr i norra Trönö. Där var den ljusgrön med gyllene sporsamlingar mellan "barren", så nu vet jag.

Kyrkbacken var visserligen lågklippt, men gräsklipparen hade gjort vida kreativa svängar och lämnat blomsteröar och blomsterkanter. Dvärglummen fanns i klippzonen.

Från Gruvberget körde vi, ett tiotal deltagare, åt Sjösveden till för att besöka de tre ängarna.

2. Ett frodigt litet fulhygge

Vandringen påbörjades genom ett frodigt fulhygge som vi klev som tranor igenom. Två välväxta blommande nattviol *Platanthera bifolia* mötte vid entrén; nu förväntade vi oss brudsporrar överallt. Vi fick dock vänta lite till. Här fick vi se: torta (tolta, fjälltolta) *Cicerbita alpina*, bergslok *Melica nutans*, hässlebrodd *Milium effusum*, pillerstarr *Carex pilulifera*, tuvtåtel *Deschampsia cespitosa* (i knopp - en glänsande och svårslagen skönhet), tvåblad *Listera ovata*, brudborste (borstistel) *Cirsium heterophyllum* och vänderot *Valeriana* sp. Ännu fler nattviol såg vi, men otillgängligt.

Stefan var inte helt nöjd med rishögar och djupa hjulspår och överkörda orkidéer. Det är lätt att bli besviken när man som i det här fallet återbesöker ett ställe som var så fint för tretton år sedan. Skogsmissbruket är ett omfattande problem för skogsströvare av alla slag. Solen brann och svetten rann, men strax

blev allt mycket bättre.

3. Ett orört litet rikkärr

Vi fick tag i ledmärkingen och nådde område 3 - ett orört litet rikkärr som skyttade bakom ett grane fullsmockat med tvåblad och älggräs *Filipendula ulmaria*. Just då och där var de lika höga, vilket medförde att gröna knoppar av älggräs såg ut som gröna blommor av tvåblad i grandunklet. Tvåbladets karaktäristiska två blad doldes av älggräsblad. Från dunklet steg vi ut till ljus och vattensvalka och skådade och fotograferade bl.a: gräsull *Eriophorum latifolium* (stödblade ej längre än axen, medan stöbladet på ängsull, som inte fanns här, står upp som en indianfjäder ovanför axen), vattenklöver *Menyanthes trifoliata* (några i sen blomning), tätört *Pinguicula vulgaris*, ängsnycklar *Dactylorhiza incarnata* (var stora), Jungfru Marie nycklar *Dactylorhiza maculata* subsp. *maculata*, vitpyrola *Pyrola rotundifolia* (30-40 ex.), snip (ullsäv) *Trichophorum alpinum*, slidstarr *Carex vaginata*, hirsstarr *Carex panicea*, blååtel *Molinia caerulea* (i låg knopp), knaggelstarr *Carex flava*, lappvide *Salix lapponum*, tranbär *Vaccinium oxycoccos*

Så småningom slet vi oss från det fina lilla rikkärr och gick en stund på Gruvbergsleden, där vi såg blommande björkpyrola *Orthilia secunda*, och kom så fram till den stora ängen.

4. Stora ängen med ljung och knopande brudsporrar och fikarast

I den enda trädkuggan tog vi fikarast. Medan vi satt stilla såg vi många brudsporrar i knopp omkring oss. Stefan

Ängsnycklar och Jungfru Marie nycklar i ett litet rikkärr vid Vittsjön den 4 juli.

Foto: Stefan Olander

strök omkring och sökte fältgentiana *Gentianella campestris*, men fann ingen. Senare hittade gruppen ca fyra magra exemplar. Det hade funnits massor. Vi sökte boven och hittade staggen *Nardus stricta*. Mycket stagg och mycket ljung *Calluna vulgaris*. Kattfot fanns här och där. I övrigt noterades ängsskallra *Rhinanthus minor* räffelmossa *Aulacomnium palustre*, blekstarr *Carex pallescens* och Jungfru Marie nycklar.

5. Mossiga granvandringen inklusive rikligt med ögonpyrola

Vandringen till Mellanängen gick på skrå över en mäktig sluttning med för längesen planterade granar *Picea abies*.

Vi gick i mjuk enahanda torr mossasom var skön att gå på. Granarna stod höga i glesa rader och var charmlösa. Inga smårönnar höll mig sällskap. Men fem ögonpyrola *Moneses uniflora* är en storvinst för mig. Fem? Vi fortsatte och jag räknade. Jag som var den enda från Gästrikland, i Hälsingland är det ingen som skriker för en ögonpyrola. Inte för femhundra heller. Till slut vadade jag långsamt bland grupper av ögonpyrola bara för att känna hur det var!

6. Mellanängen med darrgräs, brudsporre och marktäckande blodrot
missade jag lite grann på grund av mitt intensiva umgänge med ögonpyrolorna.

Övriga deltagare fann darrgräs *Briza media*, brudsporre och tvåblad. Stefan talade ihärdigt om fältgentiana. Jag såg häpen marktäckande blodrot *Potentilla palustris*. Det är för mig en tålig skogsväxt som finns lite överallt utan några större ovationer. Här var den helt mattbildande. Där hade det stått fältgentiana innan, sa Stefan. Blodrot är en luftig växt, graciös och länge blommande, men inte undanträngande såvitt jag vet. Fältgentianan måste ha behövt något som inte längre fanns kvar på Mellanängen. Där demonstrerades också en långbladig norrlandsviol. Ingen violblomma fanns kvar men bladverket observerades av en deltagare. Samspråk om violers taxonomi följde. Än så länge kallas den långbladiga ängsviolen för norrlandsviol *Viola canina* subsp. *montana*.

7. Långa transportsträckan med vilostund och spindelblomster på slutet

Vi fortsatte uppåt, jag var uppåt men trött i bena. Vi fick en vilostund med samspråk. Vi fortsatte och blev blöta om fötterna, men det gjorde inget. "Vi skulle ju inte gå i det här källdråget" hörde jag nå'n säga just när jag fick syn på sex små utslagna spindelblomster f.d. *Listera cordata*, numera *Neottia cordata*, på en fuktig mosskudde framför foten. Redan vid fikat hade det varit tal om spindelblomster, korallrot *Corallorhiza trifida* och grönkulla *Dactylorhiza viride*. Att vi liksom skulle fylla på orkidélistan. Strax därpå fann Stefan en solbelyst korallrot vid en trädstam. Grönkulla var inte utlovad i annonsen och vi fann ingen heller.

8. Brudsporreängen med gyllenmossan och fältgentianor överallt utan att leta

Rikkärrensäng kallas det säger Stefan. Här fanns just utslagna brudsporrar i hundratal. Av orkidéer den mest välskapta i rent rosa och vårligt grön. Nätt och elegant med lång smal rosa sporre i en tjusig halvsväng och tillika väldoftande. Här fanns även ormrot (följde oss hela dagen), gyllenmossa *Tomentypnum nitens* som glänste av genomströmmande vatten och källmossa *Philonotis fontana* som växte som trådar av vårgrönt lingarn.

- Och nu, äntligen fältgentiana! Där stod den och lyste med fyra kronblad, många blomskott, lysande violett. I Svenska Botaniska Föreningens (SBF) artdatablad över hotade växter läser jag: "Den är knuten till de rikaste gräsmarkerna och de måste vara ogödslade. Den tål inte gödning, örnbräken och annan högväxt vegetation. Den är tvåårig: första året bladrosett, nästa år blomning. Den pollineras av humlor men har även god förmåga till självpollinering." Men försvinner gör den. Floraväktarnas symbolblomma på baksidan av SBF:s artdatablad är just fältgentianan.

Hela den vanliga sommarfloran stod tätt intill oss, men på en exkursion som denna blir det så att man sysslar med växter och sammanhang man inte har till vardags; skidbackar med granar och ögonpyrola *en masse*, pulkabackar som kallas rikkärrensängar och allt detta har tidigare varit lieslåtterns marker!

Tack Stefan Olander för genomgång och rättelser i manus.

På jakt efter skogsfrun

Stefan Olander

Den här sommaren kommer jag att minnas framför allt för flera blommande fynd av den mytomspunna skogsfrun *Epipogium aphyllum*. Sent förra hösten var jag på en tur ute i Voxnaskogarna. En bäck fångade mitt intresse och jag följde den uppströms över delvis sumpiga delvis blockiga marker med håligheter, man fick passa sig för var man satte ner fötterna. Nu fanns det inga blad kvar på träd och buskar, men jag såg ändå en del olvon Vi-

burnum *opulus* och tibastbuskar *Daphne mezereum* längs med bäcken. Till sist upptäckte jag att det låg lönnlöv på marken och när jag såg mig omkring så stod det där ett flertal lönnar *Acer platanoides*. När jag gick en liten bit till så fanns där även ett bestånd av rätt grova aspar *Populus tremula*, i övrigt var det övervägande granskog *Picea abies*. - Detta skulle kunna vara en lokal för skogsfrun, måste kollar till sommaren, tänkte jag.

Skogsfru. Foto: Stefan Olander

Nu tog jag kontakt med planläggaren på Stora Enso, Sven Eriksson, och vi bestämde en lämplig dag för att ut och leta efter blommande skogsfru. Söndagen den nionde augusti träffades vi i Voxna för en gemensam exkursion för att söka efter den rara växten. Han och hans fru samt några intresserade till hade mött upp för att förhoppningsvis få se skogsfrun. Vi började med bäcken som jag hade följt hösten innan, och nu var det lättare att se både olvon och tibast. Vi kom upp till lönnarna och asparna, och nu blev det spännande, skulle det finnas någon skogsfru här eller inte. Även om miljön är den rätta så är det inte säkert att den kommer upp alla år. Där gick vi med spänning, sex personer med näsan i backen. De övriga hade aldrig sett skogsfru tidigare så spänningen var stor. Då ropade Sven till: - Här är den! och vi rusade dit allihop och mycket riktigt så stod det där en stor och fin skogsfru. Gissa om den blev fotograferad. Nu var vi taggade, det måste finnas flera så jakten var igång. Jadå, fyra till hittades, så sammanlagt fann vi fem skogsfruar. Under letandet så upptäckte jag en annorlunda växt som jag inte hade sett på länge, nämligen myskmåra *Galium triflorum*. Med andra ord, vi kunde verkligen vara nöjda.

Därefter tog jag dem till ett klibbalkärr *Alnus glutinosa* där jag hittat en skogsfru för 20 år sedan. Fanns den kvar? ja det skulle vi kolla. När vi hade

kommit en bit in i kärret så fann vi de första skogsfruarna, och sedan ännu flera, och vid en trädstam stod det en samling av tio stycken. När vi väl hade räknat ihop alla som vi funnit så blev det 27 stycken blommande ”fruar”, helt fantastiskt. Alla var mycket nöjda.

Men jag hade ett tredje ställe som jag ville till. Även här var det 20 år sedan senaste besöket. Det blev bara jag och en till som drog iväg. Den här gången var det svårare att hitta igen lokalen, men till sist så stod de där och väntade på oss, skogsfruarna alltså. Vi fick ihop till 15 stycken. Några dagar senare fick jag höra av en som hade varit dit och fotograferat att han hade hittat 21 stycken.

Nu hade jag fått blodad tand så den 18 augusti drog jag och Pär Hedwall iväg ner till Svabensverk och en trevlig bäck kantad av naturskog. En bit nedströms såg det bra ut, så vi började där. Efter mycket letande så hade vi hittat fem blommande skogsfruar. Efter det så bar det iväg ett par km uppströms varefter vi gick ner till bäcken. Nästan genast så möttes vi av de första blommorna. Efter ca en timmes effektivt sökande så hade vi fått ihop 15 stycken varav två var överblommade.

Med andra ord, en helt fantastisk sensommar med fem skogsfrulokaler. Alla lokaler är också inlagda i skogsbolagets skogsbruksplan, så vi bör få kunna glädjas åt blommande skogsfru på dessa platser även i framtiden.

De vilda blommornas dag på Högbo bruk i Sandviken 14 juni 2015

Anders Delin

De vilda blommornas dag är nog de botaniska föreningarnas bästa tillfälle att nå ut till en större krets. Det enda felet är att vädret i hög grad styr deltagandet. Ett år ösregnade det två dagar och en natt i sträck. De vilda blommornas dag inföll på den andra av dessa dagar, varför endast exkursionsledaren stod på startplatsen under ett paraply på den utsatta tiden. Men att invänta bra väder är inte möjligt om annonseringen ska bli effektiv.

I år gick det lite bättre. SMHI ger mycket pålitliga prognoser. Det skulle regna på natten före evenemanget och på eftermiddagen därefter. Det stämde. Exkursionen genomfördes i mulet väder och avbröts bara en aning för tidigt av det nya regnet. Antalet deltagare blev bara nio, kanske till följd av gråväder, men de var mycket aktiva, och alla utom en var nykomlingar på De vilda blommornas dag. Vandringen gjordes i Högbo, på stigar i skog och på åstränder.

Landskapet här är kulturpåverkat, åtminstone sedan bruket anlades, men inte så mycket av jordbruk, mer av industri, bebyggelse och frakter. Den nutida påverkan är av tramp och av gräs- och buskröjning. På slänter mot ån, vid badplatsen, finns arter som nagelört *Erophila verna*, grönknavel *Scleranthus annuus*, knytling *Herniaria glabra* och fältveronika *Veronica arvensis*. På en

gammal husgrund växer parksmultron *Fragaria moschata*, och i närheten vanliga smultron *F. vesca*. Bägge var i sin finaste blom, parksmultron med stora ståndarknappar och rudiment av fruktämnena.

I kanten av den moderna stigen växte på några ställen stagg *Nardus stricta*, för mig en indikator på att stigen användes även då det gamla bruket här var aktivt. Det var lite svårt för deltagarna att upptäcka, att de slarviga vita trådar som hängde ut ur blomställningen var dels märken, dels ståndarsträngar, varav åtminstone några hade sina ståndarknappar kvar. Något lättare att se var den uppgrävda skottsamlingens form, som en båt, med en ganska tvär stäv, med bogspröt (blad pekande en aning uppåt från horisontalplanet), och med master (de vertikala blommande stråna). Åt sidorna sticker också blad ut, som kan uppfattas som en del av fartygets tackling. Fartyget färdas framåt 2 – 3 mm per år och existerar under många decennier, varunder det utsätts för stora påfrestningar, inte av sjögång men av tramp, som det klarar utmärkt. Den lokala populationen blir, som nämnts, kvar under mycket längre tid.

Vid stranden tog en av deltagarna upp en liten starr i bra skick för artbestämning, överblommad och med svällande frukter. Det var hundstarr *Carex nigra*,

Parksmultron, hondominerad blomma. Foto: Anders Delin
Undre bilden. Åkerbär. Foto: Anders Delin

och man kan hoppas att min beskrivning av dess variationsbredd inte avskräckte från att ta den till sig. Det blev inledningen till en liten exposé av de andra starrarterna där: flaskstarr *C. rostrata*, blåsstarr *C. vesicaria*, vasstarr *C. acuta*, bunkestarr *C. elata* och rankstarr *C. elongata*. Svärdsiljans *Iris pseudacorus* kapacitet för spridning diskuterades. Dess första blommor hade just slagit ut. Sjöfräken *Equisetum fluviatile* med och utan sidogrenar demonstrerades, och deltagarna fick veta att den var kornas älsklingsföda. De betade den ute i vattnet och den skördades och torkades som vinterfoder.

Den för landskapet sällsyntaste arten hittades där av en av deltagarna, åkerbär *Rubus arcticus*, några tiotal skott med vackra blommor. En annan av deltagarna berättade om sitt eget åkerbärsställe lite längre norrut i landskapet, och att han hade använt bären till åkerbärslikör. Jag pratade om aromen, den som kryddar likören. Den framträder märkligt stark om man har ett skott med bär inne för fotografering. Aromen är mycket starkare än från hallon, kanske ett lockmedel för att bär som hänger under bladen ska upptäckas och ätas.

I en slänt just ovanför stigen, kvarblivna efter väggkantsröjningen, växte några plantor av en annan ganska ovanlig art, rockentrav *Arabis glabra*. Den är kräsen, elegant och egendomligt byggd.

Kräsen därför att den håller sig till sina gamla lokaler och sällan går ut på modern väg- och industrimark. Den är elegant med sin mycket raka och smala stängel med vackert skurna blad och höga smala hättor till blommor. Den är egendomlig på grund av sina ludna rosettblad, men glatta stjälkblad, en kontrast som kan sätta myror i huvudet på den som hittar den på vintern, då bara rosetterna finns. Dess namn glabra avser de glatta, kala, stjälkbladen. Om namngivaren hade tittat på rosetten hade namnet blivit annorlunda. Det svenska namnet rockentrav kunde jag inte förklara för deltagarna, men jag har nu slagit upp *Lyttkens* och funnit att trav syftar på skidorna och att rocken kommer av *Eruca*, som har varit namn på vitsenap. Här är alltså ett av en oändlig rad av fall, där växtnamn har knutits till ett antal olika arter med större eller mindre likhet och släktskap.

Ett och annat blev också sagt om flororna över Gästrikland och Hälsingland, om Svenska Botaniska Föreningens bägge tidskrifter, och om vår egen förening, GÄBS, så syftet med *De vilda blommornas dag* uppnåddes nog. Det var en rolig dag, brukade man skriva i skoluppsatserna.

Citerad litteratur

Lyttkens, August 1912-1915: *Svenska växtnamn*. Stockholm.

Klocksberg i Torsåker

Nicklas Gustavsson & Barbro Risberg

Klocksberg är berget som hamnat på fel sida om Norrlandsgränsen, där det ligger ute på slätten några km sydöst om Torsåker kyrka. Läget har också gjort berget till en fin utsiktspunkt, där man kan se kyrkbygden i Torsåker, Årsunda kyrka och ana skorstenar och höga master i Sandviken och Gävle. Mot norr och väster höjer sig det norrländska bergkullandskapet med allt högre och allt mer blånande åsar, där Söderåsen i väster ligger nära. Hällarna och klipporna på bergets topp har varit starkt exponerade för istidshavets vågor och fortfarande är det begränsat med vegetation som fått fäste här. Bergets kalott består av den röda Hedesundagraniten, som för övrigt är ovanlig i trakten. Lägre ned på berget finns barrskogsbevuxna sandavlagringar.

Kärlväxter

På toppen av berget dominerar tallskogen *Pinus sylvestris* och kärlväxtfloran är ganska artfattig. Gräs som kruståtel *Deschampsia flexuosa* subsp. *flexuosa*, stagg *Nardus stricta* och fårsvingel *Festuca ovina* växer i svackorna. Runt toppklippan finns en hel del bergglim *Atocion rupestris*. På lodräta klippor finns några mindre bestånd av gaffelbräken *Asplenium septentrionale* och svartbräken *Asplenium trichomanes* subsp. *trichomanes*. Något som jag noterat

flera gånger tidigare är att gaffelbräken gärna växer långt in i en klippskreva med "tak" över plantan.

Där renspolade områden övergår i marker med morän har det under många år gått att finna några plantor mosippa *Pulsatilla vernalis* intill stigen mot toppen. I barrskogen växer rikligt med blåbär *Vaccinium myrtillus*, som speciellt i år haft riklig fruktsättning.

Lavar

Hällarna på toppen av berget har en rik lavflora, som domineras av vanliga arter som grå renlav *Cladonia rangiferina*, gulvit renlav *Cladonia arbuscula*, fönsterlav *Cladonia stellaris*, pigglav *Cladonia uncialis*, kochenillav *Cladonia coccifera* och islandslav *Cetraria islandica*. På de lodräta klipporna finns bl.a. vinterlav *Arctoparmelia centrifuga*, tuschlav *Lasallia pustulata* och mjöllav *Lepraria membranacea*. Av tuschlaven finns på en lodyta, ett bestånd som säkert är en kvadratmeter stort. På marken intill stigen växer papillav *Pycnothelia papillaria*.

I lavfloran finns också några verkliga överraskningar. En av dem rapporterades härifrån av Sten Ahlner på 1930-talet. Det var fjälltagellaven *Alectoria ochroleuca*, som man i huvudsak finner på fjällhedar i norr. Nu har Nicklas Gustavsson återfunnit den här, där flera

Papillav. Foto: Barbro Risberg

Fjälltagellav. Foto: Barbro Risberg

Luddig skägglav. Foto: Barbro Risberg

tidigare förgäves sökt efter den. Orsaken kan nog vara att sökbilden varit fel. Här växer den inte på marken, som i fjällen, utan med en begränsad förekomst på en klippas lodyta.

Så växer också violettgrå tagellav *Bryoria nadvornikiana*, men i större antal, på den vildaste delen av berget, dvs. den med de mäktigaste lodräta klippväggarna. Den upptäcktes här av Anders Nordin på 1980-talet. Här finns också sprödlav *Sphaerophorus globosus* och skuggblåslav *Hypogymnia vittata*.

Man skulle kunna förvänta sig lavpåväxt på de gamla tallarna på hällmarkerna, men den är ytterst begränsad. Små tussar av garnlav *Alectoria sarmentosa*, manlav *Bryoria fuscescens* och luddig skägglav *Usnea hirta* har hittats på träden.

Spännande mossfynd

Även om lavarna dominerar så blir inslaget av mossor större ju närmare skogen man kommer. I ett bestånd av ragg-

mossa *Racomitrium lanuginosum* på en häll växer några buketter av tandad lämmelmossa *Tetraplodon angustatus*. Det är en nordlig art med enstaka förekomster i skogslandet. Det är också Nicklas som gjort det fyndet. Mossan har ett sär eget växtsätt, då den växer på rester av döda djur, spillning och spybollar från ugglor. Det senare gäller för förekomsten här. Mossan har setts och samlats i Hälsingland under senare tid enligt uppgifter i Artportalen och Naturhistoriska Riksmuseets databas. Från Gästrikland har vi inte hittat några noteringar sedan Robert Hartman samlade in den år 1870 (Naturhistoriska Riksmuseets databas).

Allt det här fick vi 14 personer, som deltog i exkursionen till Klocksberg under Nicklas ledning i början av september uppleva. Dessutom var det ett underbart sensommarväder med värmande sol och vindstilla. När vi satt och fikade på bergets topp kom flockar med trumpetande tranor förbi rakt över oss.

Tandad lämmelmossa. Foto: Barbro Risberg

En hypotes om åkerogräs på havsstrand

Anders Delin

Badstranden i Norrfjärden i Gnarp är på grund av landhöjningen numer mycket långgrund och troligen mindre attraktiv som badstrand än förr. Den besöktes den 11 sept. 2015 av Björn Wannberg och mig på jakt huvudsakligen efter mållor.

På dess sand, vid RT90 68847 15850, fann vi väldiga mängder av åkerspär-gel *Spergula arvensis*. En vanlig sandstrandsart som saltarv *Honckeya peploides* förekom mycket sparsamt och strandärt *Lathyrus japonicus* inte alls. Tillsammans med åkerspär-geln fanns små mängder av många andra kulturmarksarter, som vägtåg *Juncus bufonius*, kärrkavle *Alopecurus geniculatus*, trampört *Polygonum aviculare*, röllika *Achillea millefolium*, nysört *Achillea ptarmica* och baldersbrå *Tripleurospermum perforatum*. En planta av jättebal-samin *Impatiens glandulifera* och några solrosor *Helianthus annuus* blommade där också.

Även vid Bergsand, som ligger en km söder därom i samma havsbukt, vid 68838 15854, finns fler kulturmarksarter än vanligt, bl.a. gatkamomill *Matricaria matricarioides* och även där åkerspär-gel.

Åkerspär-gel är sällsynt på havsstrand. Enstaka fynd har gjorts förutom de här aktuella huvudsakligen där måsar bor. Även övriga nämnda kulturföljeslagare är ovanliga på havsstrand i Hälsingland.

Det finns inga jordbruksmarker i när-

heten av Norrfjärden, men många äldre och yngre hus på tomter med trädgårdar. I Norrfjärden, mellan den först nämnda badstranden och Bergsand, mynnar Haddängsån, som rinner igenom ett jordbrukslandskap 2 – 4 km in i landet. Det finns inga sjöar i åns lopp.

Norrfjärden har även en annan ovanlig egenhet, som man tydligt kan se på satellitfoton. De visar en stor brun fläck utanför Haddängsåns mynning i Norrfjärden. Det bruna inlandsvattnet syns komma ut vid många å- och bäckmynningar i havet, men har mycket mindre utsträckning utåt från mynningen än just i Norrfjärden.

Finns det ett samband mellan dessa två observationer, och kan åkerspär-gelns massförekomst förklaras?

Hypotes

En hypotes kan ställas upp mot bakgrund av några kända fakta, som kombineras här.

- Fröbanken i sjö- och vattendragsbott-nar i inlandet är minst lika stor som i skogsmark eller kulturmark (Skoglund 1990a och b).
- Frön som inte flyter transporteras sannolikt tillsammans med annat botten-material vid höga flöden i vattendragen. Stora mängder av detta material kommer då ut i havet.

Åkerspergel. Foto: Anders Delin

- Den större ytan med brunfärgat åvatten just i Norrfjärden torde bero på sämre omblandning och borttransport av detta vatten än vanligt.
- Ganska säkert gäller samma sak även transporten av finkorniga bottenmaterial, som alltså skulle ansamlas i fjärdens inre, grunda delar i stället för att sköljas ut i havet.
- Bottenmaterial som har ansamlats på tämligen grunt vatten i en havsvik rörs upp vid hård vind och en del av det stannar på högre belägna nivåer på stranden.

Hypotesen säger alltså, att åkerspärgelein på sanden i Norrfjärden kan ha kommit med frö i bottenmaterial som ån har transporterat, och att bottenmaterialet i grunda delar av Norrfjärden innehåller mycket större andel material från inlandsjordarna, än vad som är vanligt vid Hälsinglands sandstränder.

Flytande frön

Långväga spridning av flytande frön har rapporterats och diskuterats i århundraden. En bra sammanfattning finns i Romell (1938). Sjunkna frön är mindre omskrivna. En variation på detta tema är frön av strandväxter som sjunker, men som kan gro på botten och då flyter upp. Då kan de transporteras med vatten, landa på en strand och rota sig. Dit hör några tågarter *Juncus* och fackelblomster *Lythrum salicaria* (Sculthorpe 1985).

Några havsstrandväxter har frön som inte flyter, som ansamlas i bottenmaterialet både under och över medelvattenlinjen, och som gror när de ligger

lagom djupt nedbäddade i bottenmaterialet och när vattennivån under en viss tid är lämplig. Dit hör knutnarv *Sagina nodosa*, strandglim *Silene uniflora* och strandkrypa *Glaux maritima*.

Hypotesen säger att det bland dessa havsstrandsfrön också kan finnas betydande mängder av inlandsfrön där havsvikens bottenform gör att de ansamlas i stället för att spolas ut till större djup.

Citerad litteratur

Romell, Lars Gunnar 1938a: Växternas spridningsmöjligheter, i: Skottsberg, Carl, red.: *Växternas liv*, vol. 4. Stockholm.

Sculthorpe, C. D. 1985: *The Biology of Aquatic Vascular Plants*. Edward Arnold Ltd., London. Reprint by Koeltz Scientific Books, Königstein.

Skoglund, Jerry & Hytteborn, Håkan 1990a: Viable seeds in deposits of the former lakes Kvismaren and Hornborgasjön, Sweden. *Aquatic botany* 37:271-290.

Skoglund, Jerry 1990b: Seed banks, seed dispersal and regeneration processes in wetland areas. *Acta Universitatis Upsaliensis* 253.

Skogens svarta guld

Ove Lennström

Kantareller tillhör våra mest eftertraktade matsvampar. Ändock är de helt avvikande övriga basidiesvampar som utnyttjas kulinariskt. Den evolutionära utvecklingen hos kantareller och andra kantarelloida svampar överensstämmer mer med de hårda träboende tickorna. Fruktkroppen hos sådana *aphyllophorala* svampar anläggs till skillnad från de agaricala svamparna (kremlor, champinjoner m.fl.) fritt exponerat och tillväxer successivt d.v.s. anläggs och mognar i takt med fruktkroppens tillväxt. Hymeniet kan utvecklas på olika sätt men får aldrig egentliga skivor. Skillnaden från tickorna är att kantarelloida svampar bildar ektomykorrhiza samt att fruktkroppen har annorlunda konsistens.

Andra karaktärer för att få tillhöra kantarellsläktet *Cantharéllus* är att hyferna skall ha söljor. Det stämmer inte för grå kantarell *Cantharéllus cinéreus* som därför fått lämna släktet och tillhör numera *Cratéllus* som innehåller kantareller utan söljor. Röd gul trumpetsvamp *Cantharéllus lutescens* har söljor och räknas följaktligen in i kantarellsläktet medan svart trumpetsvamp *Cratéllus cornucopioides* saknar söljor och räknas till *Cratéllus*. Trattkantarellen *Cantharéllus tubaeformis* uppfyller kantarellkriterierna och skall räknas till släktet, men genom sin ihåliga fot för vissa över den i *Cratéllus*.

Nomenklaturen överlåter vi därmed till botaniska konferenser och nöjer oss med att hösten är här och att vi äntligen kan gå ut i naturen och söka efter skogens svarta guld, "trattisarna". Väl där gäller det att hitta dem och har man bara hittat den första upptäcker man till sin glädje att utbudet var om inte obegränsat så nästa intill, förutsatt att vi är i rätt biotop.

För trattkantareller gäller:

- De är lätta att känna igen
- De växer i stora mängder i mossiga barrskogar på hösten
- De är lätta att torka och att frysa
- De har mild smak och passar bra som blandsvamp

Förväxlingsrisken med andra svampar är liten men den rödgula trumpetsvampen är en tänkbar förväxlingsart. Då den också är en utmärkt matsvamp spelar det mindre roll att förväxling sker. Den är dessutom kräsnare på underlag och vill gärna ha marker med högre pH-värden än trattkantarellen, som trivs bra även i försurad miljö. Värre är det om man hittar en större samling slemmurklingar *Leótia lúbrica* i tron att det är trattkantareller. De är sega och beska, men troligen inte giftiga. Nu finns trattkantarellerna i sådana mängder att vi kan låta slemmurklingarna stå kvar i skogen.

Oves trattkantarellpizza:

Pizzadeg: 25 g jäst; 1,5 dl ljummet vatten, 2 msk olja, ½ tsk salt, 4 ½ tsk vetemjöl.

Fyllning: 1 dl tomatpuré, 1 liten finstrimlad purjolök, 2 tsk oregano, 4 stora tomater, 4 dl riven ost, 4 l nyplockade trattkantareller rensade och förvållda, 3 msk smör, 1 tsk löksalt.

1) Smula jästen i vattnet. Tillsätt olja, salt och vetemjöl. Arbeta degen slät och låt den sedan jäsa i bunken 1 h.

2) Smörj en plåt. Arbeta ihop degen och kavla ut den direkt på plåten. Hela plåten skall täckas.

3) Bred ut tomatpurén över degen. Finstrimla purjolöken och fördela den. Smula över oregano och lägg på tomaterna som skurits i tunna skivor. Täck med riven ost. Grädda pizzan i 225 o ugnsvärme i ca 15 minuter.

4) Smörstek under tiden trattkantarellerna sakta. När de börjar bli knapriga, krydda med löksaltet.

5) Ta pizzan ur ugnen, strö över trattkantarellerna och servera direkt.

Citerad litteratur

Mossberg, B. & Persson, O. 1994: *Kantareller*. Wahlström & Widstrand.

Trattkantarell *Cantharellus tubaeformis* i Lajso 2008-10-07. Foto: Ove Lennström

De Vilda Blommornas Dag den 14 juni i Sättrareservatet, Gävle

Berit Berglund

Förberedelser

I den kommande Gästriklands flora har jag förmånen att vara medläsare i själva slutspurt. Där, på ett helt uppslag i början av boken, finns en andlöst vacker bild av en skvattram-tallmosse i blom. Det var så jag förstod att man kunde visa en så enkel och vanlig naturtyp på *De vilda blommornas dag*. För vid den tiden blommar den. Vild och vacker är den, samhällsnära och lättgången är den, Ormuren heter den och parkeringsplatser finns det gott om en söndag vid storköket Sodexho på Sättrahöjden. Där finns t.o.m. en hållplats som heter Ulvsmygen. En snabbkarta över reservatsgränser och motionsslingor ordnade kommunkologen Maria Lind.

Ett par dagar innan provgick jag den rävroda stigen i hämlarna på en erfaren floraväktare tillika Sättrabo som aldrig hade varit där innan. Han gick långsamt, han stannade, sniffade, betraktade och fotade. Han sa flera gånger ”vad fint det är här”, ”tänk så tyst fast vi är bara 200 meter från vägen”. Då bestämde jag att det var så jag ville göra. Gå sakta, låta deltagarna uppleva mossen i lugn och ro. Stigen över Ormuren är slät och smal, omgiven av höga skvattramtuvar *Rhododendron tomentosum*, tuvull *Eriophorum vaginatum* och mycket frodigt grönskande höga blåbärsbuskar *Vaccinium myrtillus* och fylligt odonris *Vaccinium uliginosum*.

Hopsamlade gruppövningar och demonstration av växtdelar passar inte just där. Därför skrev jag en finurlig artlista med mossens 12 arter presenterade separat.

Ormurens skvatramblomning var målet för vår färd, men det fanns brakved och vilda stenar på vägen dit.

Vi blev 26 personer med reservatskartor och artlistor och uppehållsväder. Eftersom reservatet är nybildat behövdes en allmänorientering om väderstreck och travhästvägen och elljusspår m.m. och om GÄBS och kommande floror. En del hade lyssnat på Naturmorgon i P1 dagen innan, där jag hade fått bre ut mig i direktsändning om Ormuren och flororna. Så det var ju lite medvind kan man säga. Hela vandringen var 1,5 km; stigen knappt 1 km. Det blev två timmar i sakta mak.

På väg till mossen ville jag att deltagarna dels skulle närstudera och samtala om brakved *Frangula alnus*, dels skulle uppmärksamma floran på stenar. Båda våra kommande floror tar upp stenarnas växtlighet; de har få arter, är lätta att titta på, man lägger märke till sin omgivning och hittar hem igen med hjälp av stenarna. Ur gästrikfloran tar jag följande tankvärda men ej exakta citat: ”Stenarnas växter slipper betning, rotnag, trängsel, tramp och dränkning, får mycket sol, men riskerar uttorkning och grunt rotsystem”. På Sättra i Gävle

har vi ett stort antal riktigt stora flyttblock, mycket stenig terräng och en tudelad väktarsten just vid den dolda ingången till Ormmuren.

Först kom vi till brakveden

Närstudiet av brakveden medförde många utvikningar beträffande apelsinfärgad kronrost *Puccinia coronata* på bladen samt citronfjärilsäggens utseende och tidpunkt för äggläggning och om de läggs ett och ett och i så fall var, för att inte tala om larven och puppan och faran för bortröjning av brakved i samhällets närhet. Brakvedsblommorna var i knopp, men har man 25 personer till förfogande då hittas det utslagna brakvedsblommor. Jag ville ju visa att man jobbar med lupp i botaniken och brakvedsblomman skulle ha "kapschongformade kronblad och foderblad med stjärnrita insidor" enligt C A M Lindman, Nordens Flora 1964. Det fick vi se och därmed fick jag redovisa en av de hemliga skönhetssyner som finns att hämta inom botaniken och med luppen.

Sen gick vi in på Ormmuren

Jag uppehöll mig en liten stund vid väktarstenen som markerar ingången till mossen. På artlistan hade jag skrivit en särskild spalt med stenarnas växter. Det är tacksamt för nybörjare inom botaniken att studera stenar. Deltagarna betraktade stenarna med nyväckt intresse. Lite stolt kände jag mig. Det var självaste Anders Delin som lärde mig detta för många år sen. Själv har jag hittat på att man kan dra kreditkortet i sprickan mellan stenarna för extra bonuspoäng.

Väktarstenen den 5 oktober 2015.

Foto: Berit Berglund

Nu tog vi till höger bortom väktarstenen. Vi viker av och träder in i något annat. Mossen har en fuktig lite nedsänkt lag där det växer ormbunkar (t.ex. skogsbräken *Dryopteris carthusiana*, nordbräken *Dryopteris expansa* och majbräken *Atthyrium filix-femina*) smågranar *Picea abies*, småbjörkar *Betula* och småviden *Salix*. Det är vilda blommor som gäller i dag. Man tar några steg i laggen och stiger sen upp på mossen, även om uppsteget är knappt märkbart på en gammal dikad mosse som Ormmuren.

Skvatramen blommade vit och vansinnig, rester av morgonregnet gnistrade som kvardröjande diamanter på blågröna odonblad, roslingen *Andromeda polifolia* var egentligen överblommad, tranbärsblommen *Vaccinium oxycocum* hade just slagit ut, tuvullen *Eriophorum vaginatum* var spänstig i stjälken men tufsig i bollen, men framför allt var det blåbärsrisets tid *Vaccinium myrtillus*. Det välldes och svälldes som ett frodigt

ljusgrönt hav omkring oss. Tallarnas *Pinus sylvestris* guldiga pollen verkar vara raketbränsle för blåbärsriset.

Emellertid blev det kvardröjande hjortronblom som kom etta för deltagarna. Det var en nyhet för somliga att den är skildkönad, varför hjortron *Rubus chamaemorus* endast kan bildas på honblommorna. Hur vet man att det är en honblomma? Den har pistiller, inte en utan många. En hel kvast med pistiller som det anstår en medlem i familjen *Rosaceae*. Ståndare: också många. Så vad vet man som undersökande botaniker? Ögonen sitter för högt upp klagade en deltagare. Ska man klämma kanske? Andra lade sig utan vidare på närmsta tuvull, men fann blott hjortronets hanblommor. Någon föreslog att man väntar tills hjortronen visar sig själva.

Peter Ståhl, författare till kommande Gästriklands flora, bjuder på följande citat ur florans artdel: "Hjortronplantan är flerårig och sprider sig vegetativt med underjordiska utlöpare. Eftersom den är skildkönad kan stora bestånd bestå av ett kön. Växten är kulturskyende och helt främmande för kulturskapade eller störda miljöer. Hjortronet blommar samtidigt med rosling och mestadels före skogsstjärna och liljekonvalj. Bra hjortronställen i Gästrikland finns i regel i låg och gles tallskog. Fruktsättningen varierar betydligt mellan olika år."

Fika vid Nyöstertorpet under vattentornet

Under vattentornet, vid Margreta Johanssons väg, finns Sättras bästa fikaplats för medhavd matsäck. Soffor, stolar och bord är angenämt utspridda vid Nyöstertorpet som förvaltas av föreningen Öppet forum, Sätra. Man kan åka dit närsomhelst för vila, fika, tidningsläsning. Torpet är låst, men gårdsplan och torpträdgård är öppna. Jag hade anmält i förväg eftersom detta var en organiserad vandring. Det är ett gästfritt ställe och det är mäktigt att se det höga slanka vita vattentornet med det röda lilla torpet under gammelbjörken i skogsbrynet.

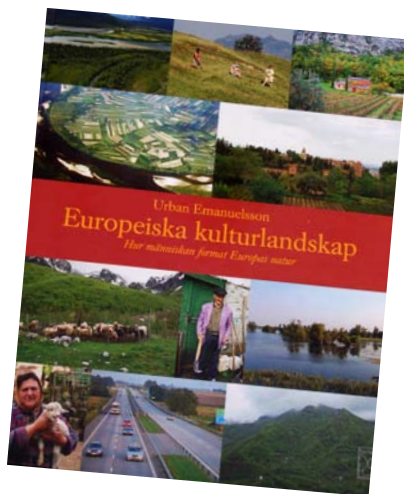
Sten Hillman från Öppet forum Sätra var där och kunde berätta om inventeringen av Tickselbäcken, gränsrösen för gamla Sätra by och hur vägen fick sitt namn. Torparfrun vars namn inte fanns på ägohandlingar, gravsten el.dyl. fick till slut efter föreningens förslag sitt namn på vägen under vattentornet. - Nu är hon odödlig, sa Sten Hillman.

Birgitta Hellström hittade såväl POM-blommor som vilda blommor i gräset och kryddlanden. Där fanns mysk *Galium odoratum*, äkta förgätmigej *Myosotis scorpioides* och mycket annat. POM = Projektet för Odlad Mångfald som Birgit Hillman håller kontakten med, vilket syns i torpodlingarna. Åk gärna dit och kolla alltihop själv.

Ett litteraturtips om Europas historia på ett annorlunda sätt

Ove Lennström

Hur såg det Europeiska landskapet ut under holocen före bondestenåldern? Var megaherbivorerna i stånd att öppna landskapen? Uroxen våra tamkors anfader utrotades redan under 1200-talet. Den sista tarpanen, föregångaren till tamhästen dödades 1870. Den sista visenten sköts 1921. Djurparksdjur har möjliggjort att den nu återinförts i Białowieżaskogen. Bäverns fridlysning i Sverige 1873 kom för sent, men artens utrotning kunde hävas genom norsk import. Utrotade människan mammuten eller var det klimatet? Hur såg Europa ut före jordbrukets införande? Det är en del av Europas agrara historia som behandlas i en bok 300 x 240 mm vägande 2000 g. Boken är viktig för alla därför att den behandlar frågor som naturvetare och historiker sällan tar upp. "Människan behöver naturen men naturen behöver inte människan" lät SNF:s budskap under min tid som ordförande för Gävles lokalförening i början av 80-talet. Det var en tid då bolagsskogarna föll och bondeskogarna bestod. Människans långa flora- och faunamodifierande historia framställs såväl pedagogiskt som sakkunnigt. Vår ensidiga fokusering på orörd natur är en av anledningarna till förslaget att läsa boken, chansen att den blivit recenserad av dagspressen är liten, då intresset för naturvetenskap är ringa hos de flesta kulturnördar.

Boken heter *Europeiska kulturlandskap* och är skriven av Urban Emanuelsson och hittas på www.formas.se. Författaren är professor emeritus vid SLU. När han en gång valde utbildningsväg stod det mellan biologi, historia, arkeologi. Det blev biologi men han har aldrig släppt taget om de andra disciplinerna. Tur är väl det, för maken till kunskapskälla omfattande en tvärvetenskaplig kombination av naturvetenskap och humaniora har näppeligen tidigare sett dagens ljus.

Naturskog; glöm begreppet, möjligen norra Sibirien och fragment av norra Skandinavien undantagna, överallt är Europas natur formad av människan. Ändrade brukningsmetoder grundade på nyvunnen teknik, populationsförändringar, svängningar i nyttjandet av

råvaror skapar kontinuerlig dynamik i landskapsbilden till glädje och förfång för växter och djur. Författaren suddar ut skillnader mellan naturvård och kulturmiljövård och innefattar begreppen i nyckeltermen "Det biologiska kulturarvet". Europas kulturarv med kulturbärande träd, arternas förekomst på olika platser, liksom naturtypernas utseende beskrivs med både humanistiska och naturvetenskapliga tankegångar. Människans egenskap att manipulera landskapet för att skapa mer mat på en given yta är grundbulten i en ständigt pågående succession. Problemet är bara att tillgången på energi, vatten och näringsämnen i marken är begränsade. Lyckas man öka tillförseln med någon eller några av dessa konstituenten förändras både landskapsbilden och människornas sociala status. Exempel som tas upp är potatisens införande i Irland och majsens i Italien med ödesdigra konsekvenser för människorna. Även Sverige var drabbat så sent som runt sekelskiftet 1900, välkänt genom Vilhelm Mobergs författarskap, (nämns inte i boken).

Hur vi hanterar naturmiljön inom ett EU med stora olikheter såväl ekonomiskt som kulturellt är något för kulturhistoriker och naturvårdare att samverka om, där boken kan utgöra ett välbehövligt redskap för kunskapsinhämtning.

Boken är välförsedd med illustrativa fotografier från stora delar av Europa, förtydligande kartor i flerfärgstryck och konstnärligt utformade akvareller.

Den viktigaste målgruppen författaren vänder sig till torde vara politiker såväl på lokal som på EU nivå, vilkas kunskap inom disciplinerna natur/kultur troligen är bristfälliga såväl inom det egna landskapet som generellt rörande discipliner typ skogsfrågor, jordbruksstöd, allemansrätt och bevarande av kulturhistoriskt viktiga platser vilket i högsta grad gäller naturen runt platserna. Läs boken och njut av ett mästerverk.

Citerad litteratur

Emanuelsson, U. 2009: *Europeiska kulturlandskap: hur människan format Europas natur*. Forskningsrådet Formas.

Dofticka på Alftaskogen

Stefan Olander

Det var en solig och fin morgon den 28 september, som gjort för en skogutflykt. Bestämde mig för att ta en runda och kolla upp platsen där vi fann höstlåsbräken *Botrychium multifidum* för ett par år sedan. På vägen runt sjön Mållongen på Alftaskogen passerade jag åtskilliga spillningshögar efter björn. Har aldrig påträffat så många tidigare, räknade inte men det var långt över tio blåsvarta högar på vägen. Även spillning efter varg på två ställen, rikligt med älghår skvallrade om på vad de hade ätit.

Kom så småningom till platsen som var målet för dagen. På den lilla vändplanen så fanns det fortfarande många exemplar av höstlåsbräken, gjorde ett tappert försök att räkna dem. De stod öppet i gruset, i mossan, bland renlav *Cladonia* och lingonris *Vaccinium vitis-idaea*, samt gömde sig bland albuskar *Alnus*. Fick ihop 128 stycken, men är ganska säker på att jag missade en del för somliga var stora andra riktigt små. Fortsatte så turen runt sjön, passerade ett flertal bäckar varav en drog mitt intresse till sig. Tyckte det såg mysigt ut, för sent att leta efter rara orkidéer men det kunde ju finnas annat intressant. Följde bäcken nedströms några hundra meter, och det blev bara finare och finare, med senvuxna granar *Picea abies* och gamla sälgar *Salix caprea*. Man kan nog beskriva området som gransumpskog med lövinslag. Åldern på granarna varierar nog mellan

Dofticka. Foto: Stefan Olander

80 och 100 år, inga riktigt gamla eller grova, utom ett par undantag. Hittade en del fina sälgar som var klädda med lunglav *Lobaria pulmonaria*, men även stuplav *Nephroma bellum* och korallblylav *Parmeliella triptophylla* på ett par av dem. Men det som drog mig till en speciell sälg var doften som jag märkte av, den kan man bara inte ta fel på. Där var den, den underbart doftande doftticken (anisticka) *Haploporus odoratus* (bild se framsidan) på en sälg bara några meter bort. Efter att ha tryckt nosen mot den under några sekunder för att dra i mig

den härliga doften, så tyckte jag sedan att det luktade doftticka överallt i resten av området. Tyvärr blev det inte några fler fina överraskningar förutom ullticka *Phellinus ferrugineofuscus* under en granlåga, men alltid något.

En vacker förmiddag med en fin sumpskog längs en bäck och många ”höstlås”, inte att förglömma massor av björn- och även vargspilling, som sagt. Det får man vara ganska nöjd med. Förhoppningsvis blir området längs bäcken orört som hänsynsområde.

Korta rapporter

Svampfynd i Trönö-Norråla

Efter en skogsstig vid en övergiven myrstack efter Tygstabodbäcken i Trönö har jag hittat kamjordstjärna *Geastrum pectinatum* 7 fruktkroppar, svartvit taggsvamp *Phellodon melaleucus* och litet haröra *Odidea lporina* vid RT 90 1551022/6812004, orange taggsvamp *Hydnellum aurantiacum* 1550908/6811987 samt skarp dropptaggsvamp *Hydnellum peckii* 1550811/6811908. Vid Skallsgård i Norråla under gamla aspar växer asprotspindling *Cortinarius argutus* 1566666/6807944.

Alf Pallin

Persiljespindling *Cortinarius sulferinus*

Den 4 oktober 2015 hittade jag persiljespindling i Hemlingby, Gävle. Lokal: Längs Gästrikeleden, där 5 km-spåret

Persiljespindling *Cortinarius sulferinus*

möter leden. Tallskog i gruskant med gran på motsatta sidan leden. Öppet, inget löv. Luktade gott men kanske mer åt sellerihållet. Är med på rödlistad som nära hotad, NT.

Ove Lennström

Botanik på 1800-talet – avspeglad i brev från C.J. Hartman

Anders Delin

Samhället, vetenskapen och undervisningen på 1800-talet satte ramarna kring de försök som Robert Wilhelm Hartman och Johan Alfred Wiström under 1800-talets andra halva gjorde för att producera sina floror över Hälsingland. Bägge är tunna häften med förteckningar över de arter som var påträffade i landskapet – av författarna själva och av andra botanister. Uppsala var universitetsstaden, det centrum som ambitionerna utgick ifrån.

Man reste med häst och vagn, eller till kuststäderna med ångbåt. Huvudvägarna var få. Från Gävle gick huvudvägen till Skog, över Ljusnan vid Bergvik, till Mokorset, där den delade sig i en gren till Arbrå och vidare upp längs Ljusnan till Härjedalen och Jämtland, och en annan gren till Kungsgården i Norrala och vidare till Hudiksvall och Sundsvall. Hur vägbanan såg ut, och hur det kändes att åka på den, nämns inte i de gamla publikationerna och bevarade breven. De gick emellertid mellan gästgivargårdar, som också var skjutshåll, alltså ställen där häst, kusk och vagn fick vila och skötsel, och ibland byttes för att den resande skulle komma fortare fram. Där skjutsen hade sin slutstation fick man börja sin vandring. Den blev så lång som man orkade, ibland en eller annan mil bort och tillbaka vägen lika lång men tyngre att gå.

Järnvägen kom från Stockholm via Storvik till Bollnäs 1878 och till Järvsö

1879. Järnväg från Stockholm via Uppsala och Gävle till Söderhamn och Hudiksvall öppnade inte förrän 1923, men tidigare hade man haft möjlighet att på tvärbanor genom södra och norra Hälsingland ta sig till kusten.

Brev från början av 1800-talet kan läsas i Handskriftsarkivet vid Uppsala Universitetsbibliotek, i den byggnad som kallas Carolina Rediviva. Från Hudiksvall och Gävle fraktades de med ångbåt till Stockholm. De ankom småningom till Uppsala och andra destinationer. Man kunde räkna med svar tidigast någon vecka senare. Breven var handskrivna med svart bläck. Svärtan var stark i vissa brev, svagare och mer gråaktig i andra. Troligen spädde man ut bläcket när det började tryta. Pennorna (penna = fjäder) var från början gjorda av en vingpenna av en gås eller annan stor fågel. Under 1800-talets andra hälft ser det dock ut som om man använde pennor av stål. Papperet hade hög kvalitet, men var tunt och ofta i ganska litet format. Brevet slutar ofta med text i samtliga fyra marginaler. Under 1800-talets första halva använde man inte kuvert, utan papperet man skrivit på veks ihop och adressen skrevs på baksidan, som blev utsida. Det hopvikta brevet förseglades sedan med lack. Mottagaren bröt upp förseglingen, varvid ofta en liten del av papperet följde med, så att något eller några ord i texten försvann. Mot mitten av 1800-talet tycks det ha blivit vanligt

att använda kuvert. 1855 kom de första frimärkena, varigenom de tidigare individuella taxorna ersattes med en enhets-taxa för brevbefordran.

Artbestämningar grundade sig på utflykter tillsammans med mer erfarna och på konsultationer med professorer och andra lärda vid universiteten, för Hälsinglands del i Uppsala. Flororna saknade bilder. Minnet av hur en växt såg ut måste förstärkas med pressade växter i det egna herbariet. När det inte räckte till fick man sända material för artbestämning. Från universiteten sändes det ut kopior av samlingar, Herbarium normale eller *excisicatsamlingar*, som köptes av de botaniker som ville hålla sig väl underrättade. Dessa normalherbarier krävde omfattande insamlingar av många exemplar, vilket någon gång ledde till kraftig minskning av populationen av en sällsynt art.

Carl Johan Hartmans banbrytande arbete i lönndom

Den första artbestämningsfloran på svenska utgavs av Carl Johan Hartman 1820. Han gjorde det i lönndom på grund av förväntat stort motstånd från sin lärare, professor Göran Wahlenberg i Uppsala, som hävdade den rena läran, att en flora skulle skrivas på latin. Hans kollega i Lund, Elias Fries, hade inte sådana repressiva tankar. Hartman brevväxlade ivrigt med Fries angående artkaraktärer och utbredning under arbetet med sin flora. Hartmans konflikt med Wahlenberg kommer tydligt fram i ett par brev i Handskriftsarkivet, Uppsala universitetsbibliotek (G. 70: p).

Den 30 sept. 1820 skrev Hartman till Fries: ”Broder. Jag begagnar ett par

återstående ögonblick före min afresa till Upsala att öfversända medföljande hvars fel och brister jag ber dig vänskapligt öfverse. Jag har med risque att ådraga mig ditt missnöje uppskjutit med besvarandet af det bref jag i våras mottog genom Wahlenberg, emedan jag i mitt opusculum hoppades gifva dig bästa svaret; för öfrigt har Botaniken legat ad acta hela året – så går den äfven nu att göra; Gud vet när Eskulapius låter mig åter bringa Flora några offer. – Då jag blir underrättad om Bokens framkomst torde jag få vara [...] svårläst [...] något vidlöftigare, nu blott min vänskapsfulla omfamning – Farväl. C.J. Hartman”.

Detta brev behöver en förklaring. Det är tydligen ett följebrev till hans nyutkomna flora, som nämns som ”medföljande”, ”mitt opusculum [mitt lilla verk]” och ”Bokens framkomst”. Han uppsköt besvarandet av brevet av skäl som utförligt beskrivs i nästa brev. ”Botaniken legat ad acta” betyder att han inte kunnat syssla med botanik. ”Gud vet när Eskulapius låter mig åter bringa Flora några offer” syftar på att Hartman var läkare. Eskulapius var läkekonstens symbol och beskyddare. Läkargärningen lämnade inte mycket ledig tid till botaniken.

I samma volym finns C. J. Hartmans brev till Elias Fries, odaterat men med beteckningen 21: ”.... För att om möjligt ursäga mitt crimen laetae amicitiae [brott mot vår vänskap] vill jag anföra följande. Ej för dig, bästa vän, hade jag behöft dölja mitt företag hvarpå jag redan 1815 började arbeta, men otaliga skäl föranledde mig att dölja det för Wg hvars principer äro så rakt stridande mot mina att en evig strid och motverkan

måste förutses i händelse af någon aning hos honom af mitt arbete, hvilken rigtiga förmodan i högsta grad bestyrkes af hans Recension. Jag fruktade ej endast uppehåll i arbetet utan hinder i mina studier och ännu svårare följderna om möjligt – derför måste jag låta verket synas så snart – och ej förr – än alla precautioner [försiktighetsmått] voro tagna och jag utan gränsen [onåbar] af hans (icke litterära) hämnd. Derifrån en så fullkomlig tystnad åt alla håll att ej mina närmsta omgifvelser ens anade mitt företag. Wg tänkte ej på något dylikt för än annoncen stod i tidningarna. Jag måste frukta allt, derför tog jag och de strängaste mesurer [försiktighetsåtgärder] – kanske visade dig nog stränga, då jag för ett år sedan fattade det fasta – men jag försäkrar heligt, i hög grad smärtande, beslut – att under tiden avbryta vår correspondance, för att kunna verka fullkomligt fritt och säkert ...[skriver här mycket om enskilda fel och rättelser] ... Vill du meddela mig allt anmärkningsvärdt du träffar i min bok gör du mig en tjänst som jag aldrig kann vedergälla med en dylik upprigtighet å min sida. Wg har jag sje... [sjelf?] svarat – kanske något sträfft, men hvem kan hjälpat – han bör åtminstone veta att ej alla Neologer [nyttänkare?] äro skolpojkar. Emellertid gör denna stridning [konflikt] mig rätt ondt ty en så långt driven illska trodde jag ingen sann vetenskapernes väg vara [svårläst ord] af – aldrig minst han som i öfrigt vist mig mycken benägenhet – Han påstår sig förfördelad i mitt företal – att jag skadat honom – Gud vet huru? – med mera – hvarmed han sökt [bemxxx ... svårläst ord] ett anfall, som ju tydl. icke ger honom någon heder. Vill

du recensera min bok med afseende, om du så vill, på denna strid, som kanske rör dig mera än du nu tror – så gör du mig och publiken samma tjänst. En förnuftig kritik längtar jag af själ och hjerta att höra – ovetat måste jag behandla såsom jag gjort. Stockholms Cotteri tar säkert gärna emot om du sänder till dem något [en del av texten inlimmad i bandet]”.

I samma volym finns också C. J. Hartmans brev till Elias Fries, daterat 7 okt. 1821, med beteckningen 23:

”Bästa Vän

Du kunde kanske äga anledning att vara missnöjd med mitt nya dröjsmål att besvara ditt brev d. 29 Juni, men jag hoppas du förlåter mig då endast brist på något intressant dertill gifvit föranledning – i synnerhet får jag förklara att jag långt ifrån att, som du i ditt i dag inhändigade brev af d. 6 Aug. synes frukta, bära något missnöje mot dina critiker tvärtom motager dem med verklig tacksamhet, då de så tydligen hänflyta af kärlek till vetenskapen och vänskap mot mig, om jag också icke alltid kan i hast öfvergå på din sida. Jag skulle ju många gånger förtjent ditt missnöje om icke din vänskap bättre tolkade hvad min ifver kanske stundom något groteskt framställer. Jag har roat mig att på lediga stunder granska min bok, och kan ingalunda dölja för mig sjelf de många fel deri finnes, likväl har jag mäst funnit dem härröras dels af ovana med auctorskapet [författarskapet], hvarigenom en mängd in-consequencer upkommit i stafningssätt och termer, och det särdeles då den är på eget språk; - dels och till större delen af sättares och correctors vårdslöshet, till

dessas höra de många tryckfelen som p. 30, 31 der vid arterne 19, 21, 22 emedlertid fägnar det mig att höra af flere som brukat boken vid excursionser med elever att dessa med tämlig säkerhet igenfinna vexterna och detta är allt hvad jag eftersträvat – jag tror Hin Håle har satt i folket att jag vill systematisera – allt för mycken ära! eljest ett påstående som bevisar deras förvridna begrepp om system eller nedrighet att negligera den enda synpunct hvarifrån arbetet efter allt sundt menniskobegrepp måste ses [man får här gissa, att Hartmans ”enda

synpunct” var den, att han ville göra botaniken mer lättillgänglig för människor, som inte kunde latin]. Nu till dina bref, först det sista” [Här följer som vanligt i hans brev massor med uppgifter om artkaraktärer, växtfynd, önskan om att få pressade exemplar av arter som han inte har etc.]

Det var alltså Carl Johan Hartman som lade grunden till ett vidare spritt intresse för botanik i Sverige och hans son Carl Hartman jr. som fortsatte det, genom utgivning av en serie av nya upplagor av boken senare under 1800-talet.

Hässelbrodd *Milium effusum* Foto: Anders Delin

Grodtåg, *Juncus ranarius*, funnen i Hälsingland

Peter Ståhl

Grodtåg är en ettårig tågart som ingår i *Juncus bufonius*gruppen dit även vägtåg och pysslingtåg hör. Grodtåg har ett nedliggande eller krypande växtsätt som vanligen tydligt skiljer den från vägtåg. De avgörande karaktärerna är dock kalkbladens form där de inre kalkbladen är trubbiga istället för spetsiga. Kapseln är också trubbig och innehåller små rundade frön knappt hälften så långa som breda. Växten förekommer mest på havsstränder och gärna på fuktig sand.

Jag hittade den i somras på Stenöorn i Söderhamn. Stenöorn är Ljusånas utlöpare i havet och en välkänd fågel-lokal. Men området har också botaniska kvalitéer. Grodtåget växte på ytor med uppkastad sand eller annan finkornig mineraljord i den yttersta delen av strandängen på Stenöorns udde. Längre ut finns vid lågvatten blottad sand och gytta där det växer rikligt med dvärgsäv, *Eleocharis parvula*, men där hittades inget grodtåg. Det fanns nog minst 100 tuvor av arten.

Det är osäkert om grodtåg hittats i Hälsingland tidigare. I databasen över Hälsinglands flora finns visserligen en uppgift från Jättholmarna (sundet mellan

Grodtåg från Stenöorn i Söderhamn
7 juli 2015. Foto: Peter Ståhl

Västerön och Österön) där det noterats av Göran Törnquist. Tyvärr finns inget be-lägg och Göran är inte i livet längre. Jätt-holmarna inventerades även 2014 men då sågs inget grodtåg. Troligen finns fler lokaler i landskapet men grodtåg verkar definitivt vara en ovanlig havstrandsväxt. Arten är också funnen i Gästrikland men även där bara på en lokal.

Citerad litteratur

Snogerup, S. 2006: Juncaceae i Norden,
1 Anuella *Juncus*-arter. *Svensk Bot.*
Tidskr. 100:245-255

Fina fynd vid tre vandringar i Hälsingland

Alf Pallin

Sluttningsmyr i Trönö. Foto: Alf Pallin

Julibesök på sluttningsmyr i Trönö

Söndagen 12 juli anordnade jag tillsammans med Pär Hedwall en blomstervandring till en sluttningsmyr i Trönö. Där rinner en bäck genom myren och det har skapat goda förhållanden för flera arter av orkidéer att trivas. Det blev 15 personer och en hund som mötte upp. I överkanten på myren växte fina exemplar av Jungfru Marie nycklar *Dactylorhiza maculata* subsp. *maculata*, några hundratal mossnycklar *Dactylorhiza majalis* subsp. *sphagnicola* lyste röda över stora områden där det också fanns några ganska väl bevarade ängsnyck-

lar *Dactylorhiza incarnata* kvar. Invid bäcken i mitten av området fann vi flera exemplar av myggblomster *Hammarbya paludosa*. Den nedre delen av myren bjöd på flera tvåblad *Neottia ovata*, nattviol *Platanthera bifolia* och förmodligen den nu ända lokalen i Söderhamns kommun med brudsporre *Gymnadenia conopsea*. Pär, med sina skarpa ögon för orkidéer, hittade ett exemplar av skogs-knipprot *Epipactis helleborine* och några skogsnycklar *Dactylorhiza maculata* subsp. *fuchsii*, varav ett exemplar med vacker avvikande ljusblå färg. Tillsammans alltså 9 orkidéarter.

Mossnycklar vid bäcken. Foto: Alf Pallin

Undre bilden. Skogsnycklar med avvikande ljusblå färg. Foto: Alf Pallin

Augustibesök i bäckravinen mellan Högloftet och Storåsen

Bäckravinen mellan bergen Högloftet och Storåsen i Enånger är ett mycket intressant område som jag Gunnar Andersson och Pär besökt vid två tillfällen 13 och 22 augusti. På sina ställen lite svår terräng med branta sluttningar och mycket död ved med många lågor, men väl värt alla vedermodor. Pär noterade en del intressanta kärlväxter: dvärglumner *Selaginella selaginoides*, torta *Lactuca alpina*, skogsnycklar, Jungfru Marie nycklar och gott om knärot *Goodyera repens*. Vad gäller intressanta och rödlistade svampar gjorde jag många fina fynd. På flera granlågor *Picea abies* fanns ullticka *Phellinus ferrugineofusus*, vedticka *Phellinus viticola* samt kötticka *Leptoporus mollis*. På en björklåga *Betula* som tidigare angripits av sprängticka *Innonotus obliquus* lyste det vackert vitt av två fruktkroppar koralltaggsvamp *Hericium coralloides*. Flera taggsvampar noterades också: dofttaggsvamp *Hydnellum suaveolens*, blå taggsvamp *H. caeruleum*, orange taggsvamp *H. aurantiacum*, raggtaggsvamp *H. mirabile*, samt svartvit taggsvamp *Phellodon melalesus*, koppartaggsvamp *Sarcodon lundelli* och grantaggsvamp *Bankera violascens*. På gamla aspar *Populus tremula* växte stor aspticka *Phellinus populicola*. Med lite letande och nya besök i området går det säkert hitta flera arter som belyser skogens bevarandevärde.

Septemberbesök i skog i Tannåsen i Trönö

Skogsgruppen i Naturskyddsföreningen

Gävleborg besökte den 20 september Tannåsen i Trönö. Sluttningen från Går-tjärn mot Tannåsen är en örtrik granskog med inslag av tall *Pinus sylvestris* och något löv. Delar av området ligger under planering för avverkning medan det på den övre delen av Tannåsen finns ett naturvårdsavtal. I sluttningen mellan den planerade avverkningen och naturvårdsavtalet fann vi många signalarter och rödlistade arter. Bland kärlväxterna noterades nattviol, Jungfru Marie nycklar, skogsnycklar, knärot, tvåblad, tibast *Daphne mezereum*, olvon *Viburnum opulus*, blåsippa *Hepatica nobilis* och slätterfibbla *Hypochaeris maculata*. Bland svamparna noterades orange taggsvamp, dofttaggsvamp, gul taggsvamp *H. geogenium*, dropptaggsvamp *H. ferrugineum*, svart taggsvamp *Phellodon niger*, riklig förekomst av gultoppig fingersvamp *Ramaria testacoflava*, granfingersvamp *Ramaria eumorpha*, kamfingersvamp *Clavaria cristata*, flattoppad klubbsvamp *Clavariadelphus truncatus*, taggticka *Sistotermia confluens*, rödgul trumpetssvamp *Cantharellus lutescens*, svavelrisk *Lactarius scrobiculatus* och kryddspindling *Cortinarius precomis*. Där naturvårdsavtalet börjar rinner ett källdrag med klart rent vatten. På den platsen återkommer nästan årligen en gigantisk *Ramaria* med flera fruktkroppar som jag brukar följa, där hittade jag den 1:a augusti 2008 också för första gången brödtaggsvamp *Sarcodon versipellis*; ett intressant fynd som ibland återkommer med fruktkroppar. Det går naturligtvis, också i det här området, finna fler arter vid nya besök.

Risker med riskor i matlagning

Ove Lennström

Jag hade förmånen att återuppta läraryrket under två utbildningsdagar för gymnasieelever 20 och 21 augusti 2015. Jag var anlitad i egenskap av mykologexperts vid Wasaskolans inledning av läsåret. Vi samlades i Hemlingby, detta välkända friluftsområde i Gävles södra del. Normalt är Hemlingby ett artrikt svampområde och det som hade börjat så bra ödelades genom augusti månads intensiva högröck.

Ofta får vi höra hur arbetsovilliga dagens ungdom är. Är den utsagan sann?

”Om detta kan jag ge besked om ni så vill för jag var med”. (Knyckt av Runeberg.)

Maken till väluppfostrade och kunskapshungliga ungdomar har jag aldrig träffat tidigare och jag har ändå jobbat som adjunkt i Bi/Ke under 35 år.

Beväpnade med plastpåsar, en hade faktiskt korg, och Mossberg/Nilsson/Perssons utmärkta svampbok från 1977 i klassuppsättning vandrade vi till Skommarpussen, en rastplats försedd med vindskydd och utställningsbord. Härifrån startade insamlandet individuellt eller i grupp. Resultatet blev över förväntan även om många svampar p.g.a. torkan sett sina bästa dagar och förvandlats till oigenkännlighet. Soppar, riskor och kremlor dominerade utställningsborden. Speciellt riskorna var fräscha, ja inte alla naturligtvis. De riskor

Vetgiriga Wasaelever och deras svampfynd i Hemlingby. Foto: Ove Lennström

vi använder i matlagningen blodriskor *Lactarius deliciosus/deterrimus* var ”larvangripna” och hade tappat sin attraktionskraft. Den läckra varianten lyste dessutom med sin frånvaro. Däremot var de flesta skäggriskor *L. torminosus* oangripna och i fin vigör kanske något blekare än normalt.

Osökt tänker vi på Finland där delikata riskor som skogsriskor *L. trivialis* och skäggriskor är populärare än matsvampar än blodriskorna. Orsaken till vår tveksamhet är den skarpa mjölksaften som kännetecknar ”finlandsriskorna”, men mjölksaften har också fört upp svårbestämda svampar till handelssvampar i vårt östra grannland. De löser ”giftproblemet” genom förvällning 5 -10 min eller insaltning vid förvaring längre tid. Den enda riska med giftverkan jag kan påminna mig är lakritsriskan *L. helvius*

som har en underbar doft av curry.

Skäggriskan är en utmärkt sallads-svamp vars recept jag förmedlades av min tidigare finlandssvenska sambo. En enkel anrättning som förpassat mig till himmelskt kulinariska höjder följer nedan.

Här kommer det!

2,5 dl förvällda skäggriskor

2 st finhackade rödlökar

dill

citronskal

gräddfil

salt + citronpeppar

Hacka svamp och lök. Smaksätt med gräddfil försedd med citronskal, citronpeppar och salt.

Att dricka till: Sancerre, ett vin gjort på Sauvignon blancdruvan från Loire som med sin gräsiga doft och mineralton blev min följeslagare, men naturligtvis ett bubblande glas Loka med frukt-smak är ett värdigt alternativ.

Skäggriska. Foto: Ove Lennström

Innehåll

3 Forskningsresan i Naturvårdens
Utmarker 2015
<i>Anders Delin</i>	27 De Vilda Blommornas Dag
den 14 juni i Sättrareservatet, Gävle
<i>Berit Berglund</i>
7 Resa, läsa eller kremla - några
förslag till semestertidsfördriv
<i>Ove Lennström</i>	30 Ett litteraturtips om Europas historia
på ett annorlunda sätt
<i>Ove Lennström</i>
10 Blomstervandringen i Vittsjö den
4 juli 2015 på Bollnäs Finnskog
<i>Berit Berglund</i>	32 Dofticka på Alftaskogen
<i>Stefan Olander</i>
14 På jakt efter skogsfrun
<i>Stefan Olander</i>	33 Korta rapporter
16 De vilda blommornas dag på Högbo
bruk i Sandviken 14 juni 2015
<i>Anders Delin</i>	34 Botanik på 1800-talet – avspeglad i
brev från C.J. Hartman
<i>Anders Delin</i>
19 Klocksberg i Torsåker
<i>Nicklas Gustavsson & Barbro Risberg</i>	38 Grodtåg, <i>Juncus ranarius</i> , funnen
i Hälsingland
<i>Peter Ståhl</i>
22 En hypotes om åkerogräs på
havsstrand
<i>Anders Delin</i>	39 Fina fynd vid tre vandringar
i Hälsingland
<i>Alf Pallin</i>
25 Skogens svarta guld
<i>Ove Lennström</i>	42 Risker med riskor i matlagning
<i>Ove Lennström</i>